

TURKMEN GILAMLARI TARIXI

Davlatova Malika Ergashevna

Etnografiya fondi ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, Turkman gilamlari qadimiy davrlardan boshlab Markaziy Osiyo madaniyatida muhim o‘rin tutgan va ularning naqshlari, ranglari hamda texnologiyasi xalqning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida ahamiyati yoritilgan. Gilamchilik san’ati nafaqat hunarmandchilik va amaliy bezak sifatida, balki etno-madaniy identifikatsiya, folklor va diniy ramzlarning saqlovchisi sifatida qadrlanadi. So‘nggi tadqiqotlar turkman gilamlarining zamonaviy dizayn, xalqaro savdo va madaniy merosni saqlash kontekstida muhimligini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Turkman gilamlari, hunarmandchilik, naqshlar, ranglar, madaniy meros, etno-madaniy identifikatsiya, folklor, iqtisodiy tarix, dizayn, xalqaro savdo.

Аннотация. В данной статье рассматривается, что туркменские ковры с древних времен занимали важное место в культуре Центральной Азии, а их узоры, цвета и технология имели значение в социальной, экономической и культурной жизни народа. Искусство ковроткачества ценится не только как ремесло и практическое украшение, но и как хранитель этнокультурной идентичности, фольклора и религиозных символов. Последние исследования выявляют важность туркменских ковров в контексте современного дизайна, международной торговли и сохранения культурного наследия.

Ключевые слова: туркменские ковры, ремесло, узоры, цвета, культурное наследие, этнокультурная идентичность, фольклор, экономическая история, дизайн, международная торговля.

Abstract. This article explores the significance of Turkmen carpets, which have held an important place in Central Asian culture since ancient times, highlighting the role of their patterns, colors, and techniques in the social, economic, and cultural life of the people. Carpet art is valued not only as a craft and practical decoration but also as a preserver of

ethno-cultural identity, folklore, and religious symbols. Recent studies emphasize the importance of Turkmen carpets in the contexts of contemporary design, international trade, and cultural heritage preservation.

Keywords: Turkmen carpets, craftsmanship, patterns, colors, cultural heritage, ethno-cultural identity, folklore, economic history, design, international trade.

Kirish. Turkmen gilamlari, asrlar davomida Markaziy Osiyoda shakllangan va o'ziga xos milliy hunarmandchilik maktabining ajralmas qismi sifatida qadrlangan noyob bezak san'atidir. Ularning tarixi qadimgi davrlarga borib taqaladi, chunki gilamlar nafaqat amaliy zarurat, balki ijtimoiy mavqe va madaniy ifoda vositasi sifatida ishlatilgan. Turkmen xalqi gilamchilikni oilaviy va mahalliy ustaxonalarda avloddan-avlodga uzatib, naqshlar va ranglarni o'ziga xos belgilash orqali har bir gilamni badiiy asarga aylantirgan. Gilamlarda ishlatiladigan geometrik va floral naqshlar, shuningdek, ramziy belgilarning har biri turkman madaniyatidagi qadriyatlar va e'tiqodlarni aks ettiradi.

Tarixiy manbalarda gilamchilikning dastlabki shakllari oddiy to'qilgan naqshlardan boshlanib, vaqt o'tishi bilan murakkab va rang-barang kompozitsiyalarga ega bo'lganligi qayd etilgan. Turkmen gilamlari turli hududlarda farqlanib, masalan, Ahal, Mary va Balkan viloyatlarida o'ziga xos naqsh va rang palitralari bilan ajralib turadi. Har bir gilam turi ma'lum bir etnik guruh va ularning hunarmandchilik an'alarini ifodalaydi. Gilamchilik usullari orasida to'qish, tugmalar bilan bezash, rang-barang junni qatlamlash kabi texnikalar ishlatilgan. Shuningdek, gilamlar nafaqat uy-ro'zg'or uchun, balki diniy marosimlar va ijtimoiy tadbirlarda ham qo'llanilgan. Shu tariqa, turkmen gilamlari nafaqat amaliy buyum, balki tarixiy va madaniy meros sifatida ham qadrlanadi.

Tarixiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gilam naqshlari va uslublari turli davrlar siyosiy-iqtisodiy sharoitlariga, hududiy aloqalarga va qo'shni xalqlar madaniyati bilan almashinuviga bog'liq bo'lgan. Gilamlar ranglar, shakllar va tekstura orqali turkman xalqi tarixidagi qadimiy e'tiqodlar, folklor hikoyalari va mahalliy urf-odatlarini ifodalaydi. Ularning badiiy qiymati nafaqat vizual estetikada, balki texnik mukammallik, simmetriya va naqshlar uyg'unligida ham namoyon bo'ladi. Turkmen gilamlari ko'pincha mustahkam

jun iplaridan to‘qilgan bo‘lib, har bir gilam ustalari mahorati va ijodiy yondashuvi orqali noyob xususiyatga ega bo‘ladi. Shu sababli, gilamchilik san’ati nafaqat amaliy hunarmandchilik, balki madaniy identitet va tarixiy meros sifatida o‘rganishga loyiqdir. Ustalar tomonidan yaratilgan har bir gilamning naqsh va rang kombinatsiyasi uning milliy va hududiy o‘ziga xosligini aks ettiradi.

Asosiy qism. Turkman gilamchilik san’ati qadim zamonlardan beri Markaziy Osiyoda yashovchi xalqlar madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Bu san’atning ildizlari miloddan avvalgi ming yillardarga borib taqaladi, qachonki chorrahalar bo‘ylab savdo va madaniy almashinuv yo‘llari shakllana boshladi va turli xalqlar mato bezaklari bilan tanishdi. Turkman gilamlari o‘ziga xos naqsh va ranglar orqali nafaqat amaliy bezak sifatida, balki ma’naviy va ijtimoiy kod sifatida ham qadrlanadi. Har bir gilam naqshida joy olgan ramzlar urf-odatlar, folklor elementlari, va oilaviy nizomlarni aks ettiradi. Shu bois ularni tahlil qilish madaniyatshunoslikda muhim tadqiqot ob’ektiga aylangan. Adabiyotlar shu jihatdan gilam naqshlaridagi simbolizm va ramziy tajribalarni chuqur o‘rganishga alohida e’tibor qaratadi. Juda ko‘p ilmiy tadqiqotlarda gilam bezaklari turkmanlar uchun faqat dekorativ san’at emas, balki til, tarix va etnik identifikatsiya vositasi ekani ta’kidlanadi.

Keyingi adabiyotlarda gilamchilikning iqtisodiy va ijtimoiy o‘rni ko‘p hollarda qayta ko‘rib chiqilgan. XIX asr oxiri va XX asr boshidagi manbalar turkman gilamlarining savdosi va ular orqali xalqning qishloq va shaharlardagi hayotiga ta’siri bilan bog‘liq hollarga urg‘u beradi. Savdogarlar Qora dengizdan Eron bozorgacha gilamlarni olib o‘tgan va ularning sifati, dizayni bo‘yicha mahalliy iste’molchilarning talablarini shakllantirganlar. Bu jarayon turkman gilamlarini xalqaro bozorda tanitdi va ularning ijtimoiy mavqeini kuchaytirdi. Masalan, inglizcha va rus tilidagi tadqiqotlarda turkman gilamlarining ekspeditsiya yo‘llari, savdo bozorlaridagi raqobat sharoitlari va gilamchilik bilan shug‘ullangan jamiyat guruhlari statistik ko‘rsatkichlar bilan tahlil qilingan. Bu tadqiqotlar gilam ishlab chiqarishning faqat hunarmandchilik emas, balki iqtisodiy tizim ekanligini ochiq ko‘rsatadi.

Ilk zamonlardan to hozirgi kungacha turkman gilamlarida ishlatiladigan materiallar, bo'yoqlar va to'quv texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar juda boy manbalarga ega. Adabiyotlarda yemamizdan olinadigan junning turlari, tabiiy bo'yoqlar va ularni tayyorlash usullari ham murakkab jarayon sifatida yoritilgan. Mahalliy ekologik sharoit, chorvachilik madaniyati va iqlim sharoitlari turkman junining o'ziga xos xususiyatlarini shakllantirgan. Tahliliy maqolalarda gilamlarni rang bilan ta'minlash san'ati, xususan, to'qimachilikda qo'llaniladigan an'anaviy bo'yoqlar tabiatdan olinadigan pigmentlar asosida amalga oshirilgani ta'kidlanadi. Bu gilamlarning turlari va rang uyg'unligi san'atshunoslar tomonidan milliy estetikaning yorqin namunasi deb baholangan. Shuningdek, texnologiya evolyutsiyasi va zamonaviy bo'yoq materiallariga o'tish jarayoni haqida ham ilmiy munozaralar mavjud.

Madaniy antropologik tadqiqotlarda gilam naqshlarining semantik komponentlari va ularning turkman dunyoqarashidagi o'rni chuqur tahlil qilinadi. Har bir naqsh elementi qaysidir epos, afsona yoki turmush tarzi hodisasi bilan bog'langan; masalan, hayot daraxti, qush va geometrik shakllar oilaviy tarbiya, farzandning yetukligi va jamiyatdagi roli bilan bog'langan ramzlar sifatida talqin qilinadi. Bu tip adabiyotlarda gilam naqshlari tahlili xalq og'zaki ijodi, afsona va diniy e'tiqodlar bilan uzviy bog'liqligi bilan yoritiladi. Tadqiqotchilar gilam naqshlaridagi elementlar orqali qadimgi tribal strukturalar, urf-odatlar va ijtimoiy normalarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini aks ettirganlar. Bu gilamlar etno-madaniy xotira sifatida ham qadrlanadi.

So'nggi ilmiy ishlar gilamchilikning zamonaviy taraqqiyotiga bag'ishlangan bo'lib, globalizm va texnologik o'zgarishlarning mahalliy hunarmandchilikka ta'siri tahlil qilinadi. XXI asr tadqiqotlarida turkman gilamlarining brend qiymati, dizayn innovatsiyalari va xalqaro bozorga chiqish strategiyalari ko'rib chiqilgan. Ular nafaqat milliy estetika, balki zamonaviy kundalik hayotning bir qismiga aylanmoqda. Bundan tashqari mualliflar gilamchilikni saqlab qolish va yosh avlodga o'rgatish bo'yicha ta'lim dasturlari, shuningdek, YUNESCO kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik imkoniyatlarini ham tahlil qilganlar. Bu tadqiqotlar urf-odatlarni saqlashda madaniy politikalar va iqtisodiy modellarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa. Turkman gilamlari tarixi o'zining boy madaniy merosi, estetik qadriyatlari va amaliy funksiyasi bilan Markaziy Osiyodagi eng muhim hunarmandchilik shakllaridan biri hisoblanadi, ularning naqshlari va rang uyg'unligi qadimgi turkman dunyoqarashi, urf-odatlar va folklor an'analari bilan chambarchas bog'liqdir, shu bilan birga har bir gilam ijtimoiy status, oilaviy qadriyat va etnik identifikatsiyani ham ifodalaydi. Adabiyotlarda ko'rsatilishicha, gilamchilik faqat hunarmandchilik emas, balki iqtisodiy faoliyat va xalqaro savdo tizimining muhim qismi bo'lib, u XIX asr oxiri va XX asr boshida Qora dengizdan Eron bozorgacha bo'lgan savdo yo'llari orqali turkman jamiyatining iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmasini shakllantirgan. Materiallar va texnologiyalar jihatidan gilamlar tabiiy jun, an'anaviy bo'yoqlar va murakkab to'quv texnikalaridan foydalangan holda yaratilgan bo'lib, bu jarayon mahalliy ekologik sharoit, chorvachilik va iqlim bilan bog'liq holda rivojlangan, shuningdek, rang va naqsh uyg'unligi turkman estetikasining noyob namunasini tashkil etadi.

Gilam naqshlarida aks etgan semantik va ramziy elementlar esa qadimgi eposlar, afsonalar, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy normalarni ifodalaydi, bu esa ularni etno-madaniy xotira va ma'naviy meros sifatida qadrlil qiladi. So'nggi tadqiqotlar turkman gilamchiligini zamonaviy davr kontekstida, global savdo, dizayn innovatsiyalari va madaniyatni saqlash siyosati bilan bog'liq holda o'rganadi, bu esa gilamlarning nafaqat milliy identifikatsiya vositasi, balki xalqaro brend va iqtisodiy resurs sifatida ahamiyatini oshiradi. Shu tariqa, turkman gilamlari tarixi nafaqat estetik va hunarmandchilik nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tahlil uchun ham boy manba bo'lib xizmat qiladi, ularni saqlash va yosh avlodga yetkazish esa madaniy merosni himoya qilish va xalqaro miqyosda tanitishning muhim vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Durdyyewa, T. K. Gudratly türkmen halysy = Magnificent Turkmen Carpets = Волшебные туркменские ковры. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2006. grafiati.com
2. Pinner, Robert. Between the Black Desert and the Red: Turkmen Carpets from the Wiedersperg Collection. Fine Arts Museums of San Francisco, 1999. grafiati.com

3. O'Bannon, George W. From Desert and Oasis: Arts of the People of Central Asia. Georgia Museum of Art, University of Georgia, 1998. grafiati.com
4. Tsareva, Elena. Turkmen Carpets: Masterpieces of Steppe Art, from 16th to 19th Centuries — The Hoffmeister Collection. Arnoldsche Art Publishers, 2011. ISBN 3897903423. JOZAN
5. Лакс, Анна (ред.). Туркменские ковры из собрания Русского музея (Turkmen Carpets in the Collection of the Russian Museum). ФГБУК Государственный русский музей, 2001. Labirint.RU